

“ГРІХИ РОЗМАІТІІ”...

Сулима Микола. Грѣхи розмаїтї: єпитимїїні справи XVII-XVIII ст. — К.: Фенікс, 2005. — 256 с.

Коли М.Сулима люб'язно презентував мені дві недавно видані книжки, не думала, що візьмуся за перо. І не тільки тому що писати про людину, знану й шановану в науковому світі (член-кореспондент, заступник директора Інституту літератури НАН України), не просто й вельми відповідально, а й тому, що він “давник”, а давня література — чи не єдиний ще зі студентських років предмет, який не викликав захоплення (далася взнаки, очевидно, система викладання).

Але сталося інакше. У непрості для мене хвилини життя рука чомусь потяглася саме до книжки “Грѣхи розмаїтї”. Можливо, через бажання дізнатися, чому грішить людина й чи можна прожити без гріха. Якщо ні, то що штовхає на неправедні вчинки і якою має бути кара за них?

Назву книжки, як засвідчує передмова до неї, автор запозичив у видатного церковного й культурного діяча, відомого богослова й письменника Іоанікія Галятовського. 1685 року в Чернігові побачила світ його книжка “Грѣхи розмаїтї, вкратцѣ написаннє...”, покликана допомогти і священникові, і прихожанину підготуватися до сповіді.

М. Сулима сповідував іншу, ніж його далекий попередник, мету — проаналізувати єпитимїїні справи XVII-XVIII ст., окреслити “єпитимїїний дискурс” українського фольклору та позаконфесійної літератури, творців якої захоплювали не тільки типи людей законотворчих, щиро релігійних, а й характери врівідступників, бунтарів, злочинців, перелюбників і т.д.

Дослідження єпитимїїних справ пов'язане з церковним правом, джерелом якого служить канон Святого Письма. Діловодство судів над мирянами та духовництвом, як і діловодство загалом, провадили українські консисторії, створені за зразком католицьких. Консисторійні суди розглядали велику кількість справ, у яких ідеться про порушення релігійно-етичних норм. Саме ці справи, в яких зафіксований гіркий досвід реальних людських доль, були покладені в основу рецензованої праці.

М.Сулима як перший публікатор цих текстів щиро переконаний, що їх оприлюднення не зашкодить ні гідності людей, прізвища яких фігурували колись у судових церковних процесах, ні їхнім імовірним нащадкам, ні гідності сучасного читача-українця, вихованого, можливо, на дещо заідеалізованих стереотипних уявленнях про менталітет нашого співвітчизника в минулому. Більше того, на мою думку, знайомство з по-

дібним матеріалом формує упевненість, що наші предки були доволі вимогливими щодо дотримання християнських норм поведінки, суворо караючи відступників (тим паче, що з погляду сучасного морально розкомплексованого читача такі порушення можуть видатися мізерними чи й узагалі не вартими уваги).

Осмилюючи стан розробки проблеми, дослідник належно оцінює діяльність попередників, які вивчали єпитимїїні справи, починаючи від А. Лебєдєва, Д. Міллера, О. Лазаревського, О. Левицького і аж до найновіших розвідок кінця ХХ ст. (А. Гуревича, Н. Яковенко, Н. Пушкарьової та ін.).

Поява книжки М.Сулими цілком закономірна, адже в ній ідеться про найпотаємніший, інтимний бік життя пращурів, їхню сексуальну культуру — проблеми, на які ще донедавна було накладено суворе табу. Вона, безперечно, зацікавить гуманітаріїв — істориків, літературознавців, соціологів, культурологів, а для пересічного читача стане джерелом корисних знань і матеріалом для роздумів про природу людини, її можливості самопізнання й самовдосконалення, традиційну залежність від норм суспільної моралі.

Автор дослідження спирається на потужну джерельну базу, використовує єпитимїїні справи, які зберігаються в рукописних фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотеки Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, державних архівах Києва, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Одеської областей.

Книжка вирізняється чіткою, продуманою структурою, зумовленою науковими завданнями. Крім традиційного вступу, вона містить три розділи, що супроводжуються відповідними коментарями.

У першому розділі зафіксовані злочини XVII ст., задокументовані в “Нарисах народного життя в Малоросії у другій половині XVII ст.” О. Левицького, в основу яких покладені акти козацьких судів України XVII ст. (переважно Полтавського полкового суду). Свої оповіді, побудовані на судових свідченнях, О. Левицький белетризував і надавав їм статусу документально-художньої та документально-пригодницької літератури (документалізм письменник-архівіст вважає необхідним атрибутом історичних творів). Спадщина письменника — 13 історичних оповідань-бувальщин — поділяється на цикли за

територіальним принципом: волинський (події відбувалися на Волині й зафіксовані в книгах Луцького магістрату); полтавський (події відбувалися на Полтавщині й задокументовані в матеріалах полтавських козацьких судів).

У "Нарисах..." О. Левицький описує 58 колізій, але М.Сулима пропонує увазі читача лише ті з них, які у XVIII ст. вже підлягали розгляду в судах консисторійних (справи про двоємужжя, втечу жінки з дому, перелюб, убивство, зґвалтування, інцест, статеві збочення тощо).

У другому розділі подано єпитимійні справи з рукописних фондів Білгородської, Волинської, Катеринославської, Київської, Переяславської-Бориспільської, Слобідської, Херсонської та Чернігівської духовних консисторій, що зберігаються в державних архівосховищах України. Автор обирає довільну форму подання документів, зберігаючи прикметні особливості життєвського сюжету (судові колізії кожної окремої справи), а також усі достовірні імена, прізвища, дати, назви населених пунктів тощо. Хоча повна публікація виявлених в архівах єпитимійних справ наразі неможлива з огляду на величезний обсяг матеріалу, опис, поданий М.Сулимою, відкриває шлях для всіх потенційних дослідників цих документів, у яких міститься інформація про життя наших предків, типи їхньої родинної й суспільної поведінки, психологічні архетипи.

Не менш цікавий і третій розділ, в якому окреслюється єпитимійний дискурс українського фольклору та позаконфесійної літератури. В усній народній творчості та художній літературі поширений мотив утечі чоловіка від жінки чи навпаки. Прикметно, що М.Сулима, розглядаючи такі твори (Івана Білика, Панаса Мирного, М.Коцюбинського, І.Карпенка-Карого, І.Нечуя-Левицького), акцентує увагу не лише на морально-етичному аспекті, а й на широкому соціально-економічному контексті, завдяки якому українські класики вибудовували концепцію визиску українського народу. У цьому ж розділі йдеться про відображення в літературі (починаючи від найдавніших пам'яток часів Київської Русі і аж до творів XIX-поч. XX ст.) інших злочинів: убивства, розлучення, перелюбу, інцесту. При цьому найбільша увага приділяється творчості Т.Шевченка, яка стала важливим етапом у розробці сюжетів, пов'язаних із проблемами моралі та етики (ідеться не про проповідницькі тенденції Т.Шевченка, а про цілковито спонтанні порухи, що випливають із глибин авторської свідомості і становлять основу його ліричного стилю).

Доволі незвичне спрямування (донедавна такий напрям дослідження годі було уявити) останнього підрозділу цього розділу. У ньому йдеться про відображення гомосексуальних зв'язків у судових документах і, відповідно, гомоеротичних мотивів в українській літературі. Варто зазначити, що в національній літературі — це явище досить пізнє, воно надто повільно поширювалося в українському письменстві (часто автори обмежувалися лише натяками). І все ж, як переконливо доводить М.Сулима, завдяки сміливості окремих майстрів слова розширювалися тематичні межі української літератури.

До серйозного ж осмислення гомоеротичних мотивів вітчизняне літературознавство звертається лише в останнє десятиліття. Нові методологічні підходи використані й у книжці М. Сулими, де досліджуються гомоеротичні мотиви в художніх творах і щоденникових записах А.Кримського, гомосексуальні нахили Ю.Федьковича, гомоеротичні почуття, описані О.Кобилянською, латентне лесбійство у творах С.Васильченка. Що ж до гомоеротизму, вичитаного В.Петровим (Домонтовичем) у листах Г.Сквороди до свого учня М.Ковалінського, то М.Сулима його не приймає, вважаючи таке трактування несумісним із життєвою й мистецькою практикою видатного мислителя та богослова.

Рецензоване дослідження не передбачає огляду того, як заявлена тема відбулася в новітній українській літературі. І все ж таки один, вельми відомий сучасному читачеві приклад потрапляє в поле зору дослідника — драматична сцена суду над Марусею Чурай із однойменного роману у віршах Ліни Костенко. З приводу постаті Чураївни, оспіваної поетесою XX ст., М.Сулима цілком слушно зауважує, що, хоча шекспірівського рівня драматургії в судових справах XVII-XVIII ст. не виявлено, саме дослідження судових документів і короткий огляд утілення таких сюжетів у літературі дає підстави стверджувати про існування нездоланного потягу українців до ідеалів людської гідності, рівності і права на вищу справедливість.

Наукові сентенції М.Сулими щедро ілюстровані цитатами, що свідчить про величезну ерудицію автора. Водночас легкий і прозорий стиль викладу при науковій заангажованості роблять цю книжку доступною не лише фахівцям, а й широкому колу читачів, яких зацікавить єпитимійний дискурс.

Людмила Ромащенко